

چهار ویژگی بنیادین انقلاب اسلامی در «بیانیه گام دوم»

(همراه با مستندات قرآنی و حدیثی)

سید حسین شفیعی دارابی^۱

چکیده

شناسائی ویژگیهای متنوع انقلاب اسلامی و بازگوئی آنها برای دیگران، از جمله مسائل پایه ای است که از دیر باز مورد توجه موافقان و مخالفان با این پدیده سیاسی بی بدیل در دوره معاصر قرار گرفته است؛ بر اساس واقعیت های موجود، اگر بگوئیم: مقام معظم رهبری، گوی سبقت را از همه فعالان در این عرصه مهم تحلیلی، ربوده است، سخنی به گزافه نگفته ایم؛ البته متن جامع «بیانیه گام دوم انقلاب» را باید اوج تلاش های معظم له در این حوزه فرهنگی - سیاسی دانست؛ زیرا با تأمل مناسب صورت گرفته در محتوای فرازهای مختلف این بیانیه، روشن گردید که در تدوین آن، بیش از ۳۰ ویژگی اعتقادی، اخلاقی، سیاسی، اقتصادی، نظامی و.. انقلاب اسلامی مورد بازگوئی معظم له قرار گرفته است. قطعا انجام پژوهش پیرامون تک تک آنها، امری لازم (بلکه ضروری) است؛ اما به جهت لزوم رعایت محدودیت حجم مقاله، چاره ای جز این نبود که در صفحات پیش روی، به ذکر خوانش

۱. مدرس سطوح عالی حوزه علمیه قم، دکترای تفسیر و علوم قرآنی، هیئت علمی و استادیار جامعه

المصطفی ﷺ، مدیرگروه تفسیر و علوم قرآنی جامعه الزهراء ﷺ، Shafieidarabi@chmail.ir

چهار ویژگی اساسی: «تأثیرپذیری همه جانبه از اندیشه سیاسی امام خمینی رحمته الله علیه، عدم الگوگیری از قیام های مارکسیستی و امثال آن، تبدیل جهان «دو قطبی» به جهان «سه قطبی»، و «گسترش اقبال و توجه به «معنویت» بسنده شود. برآیند محتوای این مقاله این است: تمامی ویژگی های انقلاب اسلامی که در متن بیانیه گام دوم به آنها توجه داده شده است؛ بویژه چهارویژگی مورد اشاره؛ افزون بر همخوان بودن با واقعیات بروز یافته در روند انقلاب اسلامی، ریشه در آیات و روایات و سخنان امام راحل رحمته الله علیه و نیز دیگر آثار گفتاری و نوشتاری مقام معظم رهبری دارد. این مقاله با روش تحلیلی و توصیفی به مهم ترین ویژگی های انقلاب اسلامی می پردازد.

واژگان کلیدی: انقلاب اسلامی، اندیشه سیاسی امام خمینی رحمته الله علیه، جهان دو قطبی، عدم الگوگیری از قیام های مارکسیستی، توجه به «معنویات»، بیانیه گام دوم انقلاب.

۱. مقدمه

بی تردید، آگاهی یافتن، و آگاهی بخشی همه جانبه نسبت به ویژگی های انقلاب اسلامی ایران، از ضریب اهمیتی بسیار بالائی برخوردار است؛ بدین جهت، پرداختن به آن، یکی از اقدامات معرفتی لازم بلکه ضروری در عرصه اجتماعی، فرهنگی، و سیاسی محسوب می شود؛ همین جایگاه موجب گردید تا این مسئله از دیر باز، کانون توجه محافل سیاسی، اشخاص و احزاب انقلابی، و تحلیل گران امور اجتماعی داخلی و خارجی قرار گیرد، و آثار گفتاری و نوشتاری فراوانی در این راستا نگاشته شود.

واقعیات بروز یافته در چله اول انقلاب اسلامی حاکی از این است: تقصیر (؛ و یا دست کم، قصور و غفلت ناخواسته) خودیها از شناسائی و بازگوئی ویژگیهای متنوع این حماسه دینی - سیاسی، موجب گردیده است تا معاندان داخلی و خارجی انقلاب، زمینه نفوذ در صف واحد امت انقلابی ایران اسلامی و آسیب رسانی به روند متعالی این پدیده مهم سیاسی را فراهم شده تلقی نمایند؛ و بصورت مستقیم و غیر مستقیم، تحریف شعارها و آرمان های اصلی این حماسه مهم دینی - اجتماعی در دوره معاصر را در رأس کار خویش قرار دهند؛ آنان ضمن اعمال شیوه سیاه نمائی های بی حد و حصر خویش نسبت به آورده های کمی و کیفی انقلاب اسلامی ملت ایران در حوزه های مختلف؛ از سوئی سعی نمودند تا از توجه افکار عمومی به ویژگیهای مثبت آن بکاهند، و از ناحیه دیگر کوشیدند تا چالش ها و نقاط منفی طبیعی و غیر طبیعی بروز یافته در دوران پس از پیروزی انقلاب اسلامی را بزرگ جلوه دهند؛ تا از این طریق بتوانند از روند تکاملی و رو به پیش آن جلوگیری نمایند^۱. در

۱. خیزها و تلاشهای معاندان داخلی و خارجی انقلاب اسلامی در قالب دو محور پیش روی، برای ایجاد وقایع تلخ در عرصه داخلی، گواه صادقی است بر اینکه آنان، با اعمال شگردهای مرئی و نامرئی خود در پی به بن بست کشاندن این حماسه بی نظیر ملت ایران اسلامی بوده اند:

الف) وقایع تلخ رخ داده در ماه های اول پس از پیروزی انقلاب اسلامی تا ۱۸ تیرماه ۱۳۷۸ش؛ از قبیل: راه اندازی غائله کردستان در اواخر اسفندماه ۱۳۵۷ش (؛ یعنی پس از گذشت کمتر از دو ماه از پیروزی انقلاب

طول چهاردهه گذشته، متأسفانه تنها جمع محدودی از مدافعان و دوستداران انقلاب اسلامی، از هر فرصت ممکن در جهت طرح و برشمردن ویژگی های متنوع آن و تبیین و شناساندن آنها برای دیگران بهره جسته اند؛

بی هیچ اغراقی باید اعتراف کنیم: براساس واقعیت های موجود، خوشبختانه مقام معظم رهبری، حضرت آیت الله خامنه ای، گوی سبقت را در این عرصه ضروری فرهنگی - سیاسی از همگان ربوده است؛ زیرا معظم له همانند مرتبی شایسته خود (امام خمینی - ره-)، هیچگاه از بازگوئی و شناساندن ویژگیهای انقلاب اسلامی برای اقشار مختلف در داخل و خارج از کشور دریغ نورزیده است؛ او با بهره گیری از دو شیوه گفتاری و نوشتاری حکیمانه و عالمانه خویش، آثار گرانبگی را در این راستا برجای نهاده است^۱؛ که صدور و انتشار

اسلامی ایران)؛ برنامه ریزی گروه موسوم به «چریک های فدائی خلق» برای برپائی آشوب در منطقه گنبد کاووس و بندر ترکمن، و به راه انداختن جمعیتی تحت عنوان «خلق ترکمن»، و لشکرکشی های خیابانی و گشودن آتش بر روی مردم و... در ۵ فروردین ۵۸ در شهر گنبد؛ بروز غائله جدائی طلبان خوزستانی و مطرح شدن تقاضای خود مختاری توسط هیئت نمایندگی عرب زبان در خوزستان از دولت موقت در هفتم اردیبهشت ۱۳۵۸، و مباحث پیرامونی آن؛ شکل گیری «حزب جمهوری خلق مسلمان» و راه اندازی آشوب در ۱۴ دی ماه ۱۳۵۸، با حمله به بیت امام خمینی رحمته الله علیه در قم و نیز تصرف صدا و سیما و مرکز تبریز توسط اعضاء آن و...؛ طراحی کودتای نوژه همدان توسط جمعی از نظامیان وفادار به رژیم منحوس پهلوی و لورفتن آن در ۱۸ تیرماه ۱۳۵۹ (۹ ژوئیه ۱۹۸۰) همراه با دستگیری و کشته شدن تعدادی از کودتاگران؛

ب) وقایع تلخ رخ داده در ۱۸ تیرماه ۱۳۷۸ ش و پس از آن؛ از باب نمونه: ایجاد درگیری ها در روزهای ۱۸ تا ۲۳ تیرماه ۱۳۷۸ ش در کوی دانشگاه تهران؛ راه اندازی غائله و فتنه بسیار خطرناک و مدیریت شده در خردادماه ۱۳۸۸ ش؛ ابراز هتاکی نسبت به تصویر امام خمینی رحمته الله علیه توسط حامیان به اصطلاح «جنبش سبز» در ۱۶ آذرماه ۱۳۸۸ ش؛ برنامه ریزی برای اغتشاش و حرمت شکنی در روز عاشورای حسینی (مطابق با ۴ دی ماه ۱۳۸۸ ش) توسط حامیان یکی از سران فتنه ۸۸ ش؛ طراحی بحران آبان ماه ۹۸ ش به بهانه افزایش قیمت بنزین؛ و...

۱. خوشبختانه، مؤسسه های فرهنگی و نیز برخی از پژوهشگران خوش قریحه، به گردآوری مجموعه گفته ها و نوشته های مقام معظم رهبری در مورد «ویژگیهای انقلاب اسلامی» و ارائه تحلیلی مناسب پیرامون آنها روی

«بیانیه» معروف به «بیانیه گام دوم انقلاب» از سوی معظم له در تاریخ ۲۲ بهمن ۱۳۹۷ ش، از جامع ترین و برترین آنها محسوب می شود.

نکته شایان توجه اینکه: اگرچه هدف اصلی مقام معظم رهبری از صدور بیانیه مذکور، بازگویی آثار و ارمغان های متنوع انقلاب اسلامی و گوشزد نمودن آسیب ها و توجه دادن به چالشهای موجود و آینده بوده است؛ ولی نمی توان آگاهی بخشی معظم له نسبت به بخش مهمی از ویژگی های این حماسه بزرگ در خلال این بیانیه را انکار نمود.

۲. پیشینه

صدور «بیانیه گام دوم انقلاب» در تاریخ ۲۲ بهمن ۱۳۹۷ ش از سوی مقام معظم رهبری و انتشار متن آن در رسانه های داخلی و خارجی، بازتاب گسترده ای در عرصه داخلی و خارجی داشته است؛ به گونه ای که نه تنها این اقدام حکیمانه معظم له، مورد توجه تحلیلگران موافق با انقلاب اسلامی قرار گرفته است؛ بلکه حتی جمع چشمگیری از معاندان هم، تبیین علت صدور این بیانیه و تحلیل محتوایی بخشهای مختلف آن را در دستور کار

آورده اند؛ از باب نمونه:

(الف) موسسه فرهنگی قدرولایت، ۱۳۸۴ ش، ویژگیهای انقلاب اسلامی و راههای تداوم آن درآیین نگاه رهبر معظم انقلاب اسلامی، موسسه فرهنگی هنری قدرولایت، نوبت ۴، در ۲۱۲ صفحه؛

(ب) سایت دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی خامنه ای، ویژگیهای انقلاب اسلامی ایران، در قالب فیشهای حاکی از گفته ها و نوشته های مقام معظم رهبری در این راستا؛

(ج) شفیعی، احمد، ۱۳۸۵ ش، انقلاب اسلامی از منظر رهبر معظم انقلاب اسلامی، مجله حصون، شماره ۷؛

(د) مهری، کریم، بهار ۱۳۹۵، نظریه ای در خصوص انقلاب اسلامی بر اساس بیانات مقام معظم رهبر، فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، دوره ۱۰، شماره ۳۴، ص ۴۷ تا ۷۰؛

(ه) حاجی صادقی، تابستان ۱۳۹۲، عبدالله، انقلاب اسلامی و برجسته ترین ویژگی ها از نگاه امام خمینی و مقام معظم رهبری، فصلنامه پژوهش های انقلاب اسلامی، دوره ۲، شماره ۵، ص ۳۵ تا ۵۶؛

(و) جمال زاده، ناصر؛ بابا هادی، محمد باقر؛ فیاضی، رضا، بهار و تابستان ۱۳۹۷ ش، مولفه های مانائی انقلاب اسلامی در منظومه فکری مقام معظم رهبری، دوفصلنامه جامعه شناسی سیاسی جهان اسلام، دوره ۶،

شماره ۱، پیاپی ۱۲، ص ۱۰۵ تا ۱۲۸.

خود قرار داده اند^۱ این بازخورد ها حکایت از آن دارد که تبیین تک تک بخش های این بیانیه، امری مهم می باشد؛ خود مقام معظم رهبری (حفظه الله) بارها و بارها به اهمیت این اقدام توجه داده است؛ و در مورد ضرورت آن فرموده است: «تجاوب قشرهای مختلف از نخبگان و آحاد جوانان و دانشجویان و روحانیون و طلاب و دیگران به این بیانیه چهلمین سال، بیانیه گام دوم، بسیار بجا و خرسندکننده بود. این نشان دهنده این است که نیاز به تبیین وجود دارد» (سخنرانی مقام معظم رهبری در اول فروردین ۱۳۹۸ ش در حرم مطهر رضوی).^۲

۱. جهت آگاهی از بازتاب صدور «بیانیه گام دوم انقلاب» در رسانه ها و مطبوعات خارجی، شایسته است به تحلیل های مخابره شده از سوی: خبرگزاری های معاندی همچون: آسوشیتدپرس (خبرگزاری آمریکایی)، رویترز (خبرگزاری بین المللی بریتانیایی)، تایمز آو اسرائیل (رسانه صهیونیستی)، و خبرگزاری فرانسه، و... در آغازین لحظات پس از انتشار «بیانیه گام دوم انقلاب» توجه شود.

۲. به نظر می رسد: از میان مجموعه اقداماتی که تا کنون از سوی ارگان ها، احزاب و اشخاص داخلی و خارجی در این راستا صورت یافته است، دو تلاش ذیل، گسترده تر و تاثیر گذار تر بوده است:

(۲/۱) گرهمائی ها و نشست های علمی - پژوهشی

برنامه ریزی مناسب برای برگزاری کنگره ها، کنفرانس ها، و همایش های ملی و بین المللی چشمگیر توسط ارگانها و مراکز علمی حوزوی و دانشگاهی در شهرهای مختلف ایران اسلامی و در عرصه های مجازی؛ از جمله:

الف) کنفرانس ملی مؤلفه های تمدن ساز در بیانیه گام دوم انقلاب، مشهد، دانشگاه جامع المصطفی ص؛ نمایندگی خراسان؛

ب) کنگره بین المللی «گام دوم انقلاب اسلامی از منظر قرآن و حدیث»، قم، مجتمع عالی قرآن و حدیث جامعه المصطفی ص؛

ج) همایش «آینده نگاری تمدن نوین اسلامی»، قزوین، پژوهشکده آینده پژوهی دانشگاه بین المللی امام خمینی ص؛

د) همایش بین المللی «بیانیه گام دوم انقلاب و جهان اسلام»، قم، دفتر تبلیغات اسلامی؛

ه) همایش «تصویر جامعه آرمانی در بیانیه گام دوم انقلاب با رویکرد جایگاه زن و خانواده در جامعه آرمانی»، قم، مرکز مدیریت حوزه علمیه خواهران؛

کتاب‌ها

از باب نمونه از برخی از این کتابها یاد می‌نمائیم:

الف) مشرقی، محسن؛ عقیقی، فاطمه، ۱۳۹۹ش، کتاب کار بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، تهران، انتشارات آینده سازان، در ۱۹۲ صفحه؛

ب) گام تمدن ساز: بسط بیانیه گام دوم انقلاب با تکیه بر اسناد بین المللی، دفتر نشر معارف وابسته به نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، (برگزیده چهاردهمین دوره پویش کتابخوانی روشنا)، قم، ۱۳۹۸ش، در ۳۲۴ صفحه؛

مقاله‌ها

از باب نمونه: تنها در یکی از فصلنامه‌ها، شاهد درج ۱۳ مقاله سودمند علمی - پژوهشی در این راستا هستیم. (نک: فصلنامه علمی - پژوهشی «پژوهش‌های انقلاب اسلامی»، زمستان ۱۳۹۹ش، دوره ۹، شماره ۳۵، ص ۹ تا ۲۲۱).

نکته شایان توجه اینکه: اگرچه در جهت تبیین ویژگیهای انقلاب اسلامی از منظر مقام معظم رهبری، کتابها و مقالات متعددی نگارش یافت؛ ولی با تتبع فراوانی که صورت گرفت، مشخص گردید: تا کنون، مقاله‌ای در راستای عنوان «خوانش چهار ویژگی کلیدی انقلاب اسلامی در آینه بیانیه گام دوم مقام معظم رهبری» نگاشته نشده است؛ بدینجهت می‌گویم: تهیه و تدوین این مقاله، اقدامی بدیع، پراهمیت، و ضروری محسوب می‌شود؛ امید است تلاش صورت یافته، سودمند واقع شود؛ و توفیق تکمیل آن در آینده‌ای نه چندان دور، رفیق راهمان گردد. ان شاء الله.

۳. کثرت و تنوع ویژگی‌های انقلاب اسلامی مطرح شده در «بیانیه گام دوم»

و) همایش ملی «ظرفیت‌های علوم انسانی برای تحقق بیانیه گام دوم انقلاب»، قم، مجتمع آموزش عالی علوم

انسانی جامعه المصطفی‌العالمی، مجتمع آمین؛

ز) همایش بین المللی «نقش عقلانیت و همگرایی مسلمانان در شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی»، گرگان،

جامعه المصطفی‌العالمیه، نمایندگی گلستان؛

شواهد درونی و برونی «بیانیه گام دوم» حاکی از این است که هدف و انگیزه اصلی مقام معظم رهبری از صدور این بیانیه، چیزی جز «توجه دادن به ارمغان‌ها و آورده‌های متنوع چله اول انقلاب اسلامی ایران و بازگویی مهمترین مصادیق آن» نبوده است؛ ولی با انجام تاملی مناسب در مفاد مجموعه فرازهای این بیانیه آراسته به زیور حکمت و صداقت، روشن می‌شود که در قسمتهای مختلفی از آن، بصورت گذرا و فشرده به بخشی از ویژگیهای این حماسه جاوید نیز توجه داده شده است.

با بررسی محتوایی اولیه‌ای که اینجانب در متن این بیانیه داشته‌ام، روشن گردید که هم حجم ویژگیهای مطرح شده از انقلاب اسلامی توسط مقام معظم رهبری در خلال بیانیه گام چشمگیر است و هم متنوع می‌باشند؛ شاهد بر درستی این مدعا اینکه: در فرازهای مختلف این بیانیه، از ۳۴ ویژگی معرفتی، اعتقادی، اخلاقی، سیاسی، اقتصادی انقلاب و نظام جمهوری اسلامی سخن به میان آمده و بدانها توجه داده شده است.

۴. مستندات قرآنی و حدیثی بازگویی ویژگیهای انقلاب اسلامی

تعبیر قرآنی مشهور «وَذَكِّرْهُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ» (ابراهیم، آیه ۵) در خطاب به حضرت موسی عَلَيْهِ السَّلَام حاکی از این است که آن حضرت پس از رهانیدن بنی اسرائیل از سیطره فرعون و نجات دادن آنان از ستم‌ها و جنایات بی‌شمار فرعونیان، ماموریت یافت تا روزهای سرنوشت‌ساز بروز یافته در عرصه ستیز با فرعون و فرعونیان را برای آنان بازگو نماید؛ در روایتی از پیامبر اسلام صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نقل شده است که آن بزرگوار، در جهت تبیین مقصود از «آیات الله» فرمود: «آيَاتُ اللَّهِ نِعْمَاؤُهُ وَ بَلَاؤُهُ وَ مَثَلَاتُهُ سُبْحَانَهُ»: «آيَاتُ اللَّهِ، نعمت‌های خدا و بلاها و عقوبت‌ها و مجازات‌های اوست» (طوسی، ۱۴۱۴ق، ص ۴۹۱؛ بحرانی، ۱۴۱۱ق، ج ۲؛ ص ۴۲۰؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۶۷، ص ۲۰، ح ۱۷). امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام نیز چنین فرموده است: «وَذَكِّرْهُمْ بِنِعَمِ اللَّهِ سُبْحَانَهُ فِي سَائِرِ آيَاتِهِ»: «نعمت‌های خدای متعال را در سایر روزهای خدا به یادشان بیاور» (العروسی الحویزی، ۱۴۱۵ق، ج ۲، ص ۵۲۶).

مفاد آیات ۶ سوره ابراهیم^۱ و ۲۰ سوره مائده^۲ حاکی از این است که حضرت موسی عَلَيْهِ السَّلَامُ، کاملاً در جهت اجراء فرمان الهی «وَذَكِّرْهُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ» تلاش نموده؛ و به بیان اقدامات صورت یافته در جهت مبارزه با فرعون، عظمت پیروزی بدست آمده، و آورده های مهم سیاسی و غیر سیاسی که در این راستا نصیب بنی اسرائیل گردیده است پرداخت؛ بدین جهت می گوئیم: بر همه مؤمنان به انقلاب اسلامی لازم است، با تأسی به منش این پیامبر بزرگ الهی، به بازگوئی عظمت انقلاب اسلامی، ارجمدی پیروزی بدست آمده در مقابله با رژیم منحوس پهلوی، و به تبیین ویژگیهای متنوع این حماسه سیاسی - معنوی به پردازند.

۵. تأثیرپذیری همه جانبه از اندیشه سیاسی امام خمینی رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ

بی تردید، مسئله اندیشه سیاسی امام خمینی رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ، یکی از مهم ترین ابعاد شخصیتی آن بزرگوار محسوب می شود؛ همین جایگاه موجب گردیده است تا جمع چشمگیری از محققان داخلی و خارجی فعال در عرصه «سیاست»، بدان توجهی عمیق و دقیق نموده، و از زاویه های مختلفی به تبیین آن به پردازند^۳؛ آنچه که با الهام از بیانیه گام دوم انقلاب در

۱. «وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ أَنْجَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُوءُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ وَيُدَّبِعُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ؛ و [یاد کن] زمانی را که موسی به قومش گفت: نعمت خدا را بر خودتان به یاد آورید، آنگاه که شما را از [چنگال] فرعونیان رهایی بخشید، [همانان] که پیوسته شما را شکنجه سخت می دادند، و پسرانتان را سر می بریدند، و زنانتان را [برای بیگاری] زنده می گذاشتند، و در این [حوادث] آزمایش بزرگی از سوی پروردگارتان بود.»

۲. «وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِيَاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا وَآتَاكُمْ مَا لَمْ يُؤْتِ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ»؛ و [یاد کنید] هنگامی که موسی به قومش گفت: ای قوم من! نعمت خدا را بر خود یاد کنید، آن گاه که در میان شما پیامبرانی قرار داد، و شما را حاکمان و فرمانروایان ساخت، و به شما نعمت های ویژه ای داد که به هیچ یک از جهانیان نداد.»

۳. از باب نمونه:

(الف): شرو رو، فضل، مقاله تأثیرات عملی پیروزی اندیشه و انقلاب امام خمینی رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ، ترجمه مهدی سرحدی؛ مندرج در کتاب: رویارویی با تهدیدات معاصر در اندیشه امام خمینی رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ، ج ۱، ص ۲۵۵ و...؛

(ب) مقیمی، غلامحسن، ۱۳۹۴ش، اندیشه سیاسی، اجتماعی امام خمینی رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ، قم: مرکز بین المللی ترجمه

این بخش از این مقاله مورد نظر می باشد، چیزی جز اشاره محدود به «تأثیر پذیری همه جانبه انقلاب اسلامی از اندیشه سیاسی امام خمینی» رحمته الله علیه در پرتو محورهای پیش روی نمی باشد:

۵/۱) بارزترین شاخصه «اندیشه سیاسی امام خمینی» رحمته الله علیه

اندیشه سیاسی امام خمینی رحمته الله علیه، ترکیبی است از شاخصه هائی متنوع^۱؛ که «عینیت دیانت با سیاست»، از بارزترین آنها محسوب می شود^۲؛ بدین جهت است که می بینیم آن بزرگوار، جدا دانستن مقوله «دین» و «روحانیت» از «سیاست» را، اقدامی انحرافی در حوزه دین، و مصداقی از سیاست شیطانی «بنی امیه» و «بنی عباس» میدانست و به صراحت اعلان نمود: «طرح مسئله جدا بودن سیاست از روحانیت (و دین) چیز تازه ای نیست. این

و نشرالمصطفی صلی الله علیه و آله، چهارم؛

فوزی توپسرکانی، یحیی، ۱۳۹۸ش، اندیشه سیاسی امام خمینی رحمته الله علیه، تهران، دفتر نشر معارف (نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه ها)، ششم؛

ج) زین الدینی، نورالله، ۱۳۹۲ش، اندیشه سیاسی امام خمینی رحمته الله علیه براساس تالیف یحیی فوزی، تهران: نورا، دوم؛

د) جمشیدی محمد حسین، ۱۳۸۸ش، اندیشه سیاسی امام خمینی رحمته الله علیه، تهران، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، دوم؛

ه) طلایی، محمد، ۱۳۹۹ش، مکتب سیاسی امام خمینی رحمته الله علیه در بستر تاریخ انقلاب، قم، انتشارات پژوهشکده باقرالعلوم علیه السلام، اول؛

۱. مقام معظم رهبری در تاریخ ۱۴ / ۳ / ۱۳۸۳ش در مراسم بزرگداشت رحلت امام خمینی رحمته الله علیه، از اموری همچون: درهم تنیده بودن معنویت با سیاست، اعتقاد به نقش مردم، نگاه بین المللی و جهانی، پاسداری از ارزشها، و عدالت اجتماعی؛ به عنوان شاخص های مکتب سیاسی امام یاد نموده، و به شرح و بسط تک تک آنها پرداخته است.

۲. نک: سبحانی نیا، ۱۳۹۶ش، پیوند دین و سیاست از منظر امام خمینی، کنگره امام خمینی و اندیشه حکومت اسلامی / مبانی کلامی، ج ۱، ص ۱۲۷؛ قاضی زاده، کاظم، بهار ۱۳۷۳ش، پژوهشی در خطوط کلی اندیشه های سیاسی امام خمینی رحمته الله علیه، راهبرد، شماره ۳، ص ۸ تا ۴۵.

مسئله در زمان بنی امیه مطرح شد^۱ و در زمان بنی عباس قوت گرفت. در این زمان های اخیر هم که دست های بیگانه در ممالک باز شد آن ها هم به این مسئله دامن زدند.» (نک: امام خمینی، ۱۳۶۸ ش، ج ۱۶، ص ۲۴۸).

مقام معظم رهبری، برای توجه دادن به عظمت این اندیشه معمار کبیر انقلاب اسلامی ایران، فرموده است: «جوهر اصلی در مکتب امام بزرگوار ما، رابطه ی دین و دنیا است؛ یعنی همان چیزی که از آن به مساله ی دین و سیاست و دین و زندگی هم تعبیر می کنند. (امام خامنه ای، بیانات در مراسم شانزدهمین سالگرد رحلت امام خمینی - ره - در ۱۴/۳/۱۳۸۴ ش). (<https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3295>).

دو نکته شایان توجه اینک:

۱. اندیشه «عینیت دیانت با سیاست»، ریشه در آیات فراوان قرآنی دارد؛ از جمله، آیاتیکه در آنها از اموری همانند: تعلیم و تربیت (جمعه ۲/ بقره ۱۲۹؛ بقره ۱۵۱)، اقامه قسط و عدل (حدید ۲۵)، تأمین آزادی انسان ها (اعراف ۱۵۷)، رفع اختلافات (بقره ۲۱۳)، بشارت و انذار (نساء ۱۶۵؛ انعام ۴۸)، دعوت به حیات و زندگی (انفال ۲۴) و... به عنوان اهداف بعثت نبوی یاد شده است؛ بی تردید، دست یابی به این اهداف، جز در سایه حکومت اسلامی (که نماد بارزی از عینیت دیانت با سیاست است) ممکن نخواهد بود.

۲. در متون روایی نیز شاهد نقل روایاتی هستیم که بطور مستقیم، حاکی از «عینیت دیانت با سیاست» می باشند؛ از باب نمونه:

امام صادق علیه السلام می فرماید: «...؛ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَدَّبَ نَبِيَّهُ فَأَحْسَنَ أَدَبَهُ فَلَمَّا أَكْمَلَ لَهُ

۱. طبری گوید: «معاویه پس از صلح در سال چهل هجری در سخنرانی خود گفت: «من با شما جنگ نکردم که نماز بخوانید یا روزه بگیرید یا حج کنید و یا زکات دهید. شما این کارها را می کنید. من با شما جنگ کردم تا بر شما حکومت کنم و به مقصود خود نیز رسیدم.» (نک: طبری، ۱۳۷۸، ج ۴، ص ۱۲۴)؛ علامه طباطبائی رحمته الله علیه، پس از نقل این سخن معاویه، اینگونه نگاشت: «معاویه با این سخن نشان داد که سیاست را از دیانت جدا خواهد کرد و مقررات دینی ضمانتی نخواهد داشت و همه نیروی خود را در زنده نگه داشتن حکومت خود به کار خواهد بست.» (طباطبائی، ۱۳۸۸ ش، ص ۲۱).

الأَدَبُ قَالَ - إِنَّكَ لَعَلَى خُلُقِي عَظِيمٍ ثُمَّ فَوَّضَ إِلَيْهِ أَمْرَ الدِّينِ وَ الْأُمَّةِ لِيُسَوِّسَ عِبَادَةَ؛ «خداوند، پیامبرش را تربیت کرد و نیکو تربیت کرد. چون تربیت او را تکمیل کرد، فرمود: تو دارای خلق عظیم هستی. سپس امر دین و امت را به او واگذار کرد، تا سیاست بندگان را بر عهده گیرد؛ امام صادق (علیه السلام) در ادامه گفتارش فرمود: «وَ إِنْ رَسُوْلَ اللهِ ﷺ كَانَ مُسَدِّدًا مُوَفَّقًا مُؤَيِّدًا بِرُوحِ الْقُدْسِ لَا يَزِلُّ وَ لَا يُخْطِئُ فِي شَيْءٍ مِّمَّا يَسُوْسُ بِهِ الْخَلْقَ؛ همانا رسول خدا ﷺ استوار و موفق و مؤید به روح القدس بود و در سیاست و تدبیر مردم، هیچ گونه لغزش و خطایی نداشت» (کلینی، ۱۴۲۹ ق، ج ۱ / ۲۶۶).

۵/۲) امام خمینی رحمته الله علیه و دعوت مسلمین به تأسی از سیره سیاسی نبوی

امام خمینی رحمته الله علیه در پرتو باور مذکور، نه تنها ملت شریف ایران بلکه همه مسلمانان عالم را به تأسی از سیره سیاسی بلند نبوی صلی الله علیه و آله فرا خواند، و اینگونه اعلان نمود: «مسلمین باید سیره انبیا و خصوصاً سیره ی پیغمبر اکرم صلی الله علیه و آله را مطالعه کنند. ببینند چه کرده است و ما باید (به آن حضرت) تأسی کنیم. اگر پیغمبر آمده بود و فقط تو مسجد مدینه نشسته بود و قرآن را ذکر کرده بود و دیگر کاری (به سایر امور) هم نداشت، ما هم می رفتیم همین کار را می کردیم، ما تأسی می کردیم، اما (آن بزرگوار) ... از همان اولی که آمده است در مکه، مشغول مبارزه بوده است تا وقتی آمد مدینه، در مدینه که آمد حکومت تشکیل داد. مبلغ فرستاد در همه جا، آن جایی که دستش می رسید» (نک: همان، ج ۴، ص ۲۰۱).

تاکید امام خمینی رحمته الله علیه بر الگوگیری از پیامبر اکرم (صلوات الله و سلامه علیه و آله) و تأسی به آن بزرگوار، ریشه در آیات و روایات دارد؛ مشهور ترین آیه در این راستا، آیه ۲۱ سوره احزاب میباشد؛ که در آن آمده است: «لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَ الْيَوْمَ الْآخِرَ وَ ذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا؛ قطعاً برای شما در [اقتدا به] رسول خدا سرمشقی نیکوست: برای آن کس که به خدا و روز بازپسین امید دارد و خدا را فراوان یاد می کند»

برخی از مفسران فریقین، بر این نکته تصریح دارند که: با توجه به اطلاق آیه، هم در حوزه

گفتاری می بایست به پیامبر ﷺ تاسی نمود و هم در عرصه رفتار (طوسی، بی تا، ج ۸، ص ۳۲۸؛ طباطبایی، ۱۳۹۰ ش، ج ۱۶، ص ۲۸۸)؛ به عبارت دیگر: «در تمامی افعال، احوال و اخلاق لازم است از رسول اکرم ﷺ الگو گرفت و به حضرتش اقتداء نمود» (قرطبی، ۱۳۶۴ ش، ج ۱۴، ص ۱۵۵؛ فیض کاشانی، ۱۴۱۶ ق، ج ۴، ص ۱۸۰).

۵/۳) انکار تاثیرپذیری همه جانبه انقلاب اسلامی از اندیشه سیاسی امام ﷺ

واقعیات بروز یافته در تاریخ انقلاب اسلامی گویای این حقیقت است که این مهمترین پدیده سیاسی در دوره معاصر، در سه مرحله: شکل گیری، پیروزی، و تداوم خود، کاملاً متأثر از اندیشه سیاسی حضرت امام خمینی ﷺ بوده و می باشد (نک: وکیلی، ۱۳۹۷ ش، دوره ۷، شماره ۲۶، ص ۱۸۵ - ۲۰۷)؛ و این حقیقتی است که نه تنها نویسندگان داخلی؛ بلکه حتی برخی از نویسندگان خارجی (اعم از لبنانی و غیر لبنانی) نیز بدان اعتراف نموده اند (شرو رو، ۱۳۸۰ ش - ۱۴۲۲ ق، ج ۱، ص ۲۵۵)؛ ولی متأسفانه در طول سال های گذشته، برخی از اشخاص و افراد در داخل و خارج از کشور، تلاش نموده اند تا در تمام مراحل یاد شده (بویژه در مرحله سوم)، این تاثیر پذیری بارز را مورد انکار قرار دهند، و حتی نغمه «به موزه سپرده شدن اندیشه سیاسی» را سردهند؛ یکی از تندترین چهره های فعال در عرصه امام زدائی، در حاشیه کنفرانس حزب سبز آلمان (برگزار شده در ۱۹ تا ۲۱ فروردین ۱۳۷۹) در مصاحبه با خبرنگار روزنامه «تاگس اشپیگل»، اعلان داشت: «... خمینی دیگر وجود ندارد آنچه وجود دارد فقط برداشت های ما از سخنان اوست. او به هر حال یک روزی به موزه خواهد رفت و هیچکس نمی تواند جلوگیری کند. این یک تکامل تاریخی است...» (نک: پایگاه خبری نیلکوه، ۱۳۷۹ ش).

نکته شایان ذکر اینکه: «انکار تاثیرپذیری همه جانبه انقلاب اسلامی از اندیشه سیاسی امام ﷺ» توسط اشخاص و احزابی خاص، ریشه در منیت های گروهی و شخصی آنان دارد، و معلول بدخواهی هائی است که در درون و برویشان ریشه دوانده است؛ بی هیچ تردیدی، اینگونه از اشخاص در شمار آنانی قرار دارند که خداوند در حقشان فرموده است:

«وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْعَافِلُونَ» (اعراف، آیه ۱۷۹): «و مسلماً بسیاری از جنیان و آدمیان را برای دوزخ آفریده ایم [زیرا] آنان را دل هایی است که به وسیله آن [معارف الهی را] در نمی یابند، و چشمانی است که توسط آن [حقایق و نشانه های حق را] نمی بینند، و گوش هایی است که به وسیله آن [سخن خدا و پیامبران را] نمی شنوند، آنان مانند چهارپایانند بلکه گمراه ترند؛ اینانند که بی خبر و غافل [از معارف و آیات خدای] اند».

علی بن ابراهیم قمی رحمته الله علیه نیز در مقام تفسیر این آیه چنین نگاشته است: «امام باقر علیه السلام فرمودد: «لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا» (یعنی) «خدا بر دل هایشان مهر زد. پس تعقل نمی کنند و نمی فهمند. «و لَهُمْ أَعْيُنٌ» یعنی (بر چشمان) آن ها پوششی در برابر هدایت است، لَّا يُبْصِرُونَ بِهَا وَ لَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا یعنی بر گوش هایشان مهر زده و هیچ گاه هدایت را نمی شنوند». (قمی، ۱۳۶۳ ه. ش، ج ۱، ص ۲۴۹)

۴/۵) تلاش مدعیان روشنفکری در جهت ترویج تز «جدائی دین از سیاست»

متأسفانه برخی از روشنفکران دینی (که زمانی مدعی حمایت از حرکت امام رحمته الله علیه بوده اند)، با چراغی خاموش به مقابله با کلیدی ترین شاخصه اندیشه سیاسی امام خمینی رحمته الله علیه؛ یعنی شاخصه «عینیت دین با سیاست» برخاسته، و مزورانه ترویج تز انحرافی «جدائی دین از سیاست» را در دستور کار خود قرار داده؛ و اینگونه نگاشت: «انجام کارهای اصلاحی و تکمیل دنیا در سطح مردم دور از شأن خدا و تنزل دادن مقام پیامبران [به] حدود مارکس و پاستور و گاندی است» (بازرگان، ۱۳۷۴ ش، ماهنامه کیان، شماره ۲۸، ص ۴۸)؛ وی در سخن دیگری نیز گفته است: «نیازی ندارد که خدا و فرستادگان خدا راه و رسم زندگی و حل مسائل فردی و اجتماعی را به او یاد بدهند خصوصاً که گرفتاری و سختی و تلاش و تدبیر برای رفع مشکلات، جزئی از برنامه آفرینش آدمی است» (همان، ص ۴۹)؛ فرد دیگری از همین قماش، رسماً نوشت: «دین نباید کاری به دنیای مردم داشته باشد و دنیا را عقلا اداره

می کنند و دین برای آباد کردن دنیای مردم نیامده است» (سروش، ۱۳۷۵ش، ماهنامه کیان، شماره ۳۲، ص ۸)؛ و «دین داران، عاشق دین خود هستند. وقتی شما عاشقانه در چیزی نظر می کنید اولاً، کاستی های آن را نمی بینید و ثانیاً مایلید همه کمالات را در معشوق خود متجلی ببینید. وقتی کسی عاشق دین است برای او جامعیتی را می طلبد که دین در واقع واجد آن نیست. دین داران از دین انتظار دارند که هم دنیای مردم را آباد کند و هم آخرت آن ها، را اما این انتظار هیچ دلیل عقلی و شرعی ندارد. این تلقی اگر از عاشقان مقبول باشد از عاقلان قوم پذیرفته نیست» (سروش، همان)؛

۵/۵) نقد اجمالی اندیشه «جدائی دین از سیاست»

اگر کسی کمترین آگاهی از آموزه های دینی و سیره زندگی انبیاء الهی و امامان معصوم علیهم السلام داشته باشد، به وضوح می یابد که صاحبان این نگاهته ها، مفاد روشن بسیاری از آیات و روایات حاکی از ضرورت دخالت دین در امور دنیوی را نادیده گرفته اند؛ از باب نمونه: فرمان خدای متعال به رسول مکرم اسلام صلی الله علیه و آله به «... وَقُلْ آمَنْتُ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمْ...»^۱ و نیز به عموم مسلمانان به «... وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ...»^۲؛ و توصیف مؤمنان راستین به «وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُرَىٰ بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ»^۳؛ گویای این حقیقت است که آموزه های دینی محدود به امور شخصی و محصور به برقراری ارتباط فردی با خدای متعال نمی باشد؛ زیرا بستر اجراء «عدالت» (که خود مصداق بارزی از امور دنیوی و سیاسی محسوب می شود)، چیزی جز جامعه نخواهد بود.

۱. شوری، آیه ۱۵: «... و بگو: به کتابی که خدا نازل کرده است ایمان دارم و به من فرمان داده اند که در میان شما به عدالت رفتار کنم...».

۲. نساء، آیه ۵۸: «... و چون در میان مردم به داوری نشینید به عدل داوری کنید...».

۳. سوره لشوری، آیه ۳۸: «وکسانی که دعوت پروردگارشان را اجابت کرده و نماز را برپا می دارند و کارهایشان به صورت مشورت در میان آنهاست و از آنچه به آنها روزی داده ایم انفاق می کنند».

خوشبختانه رهروان امام خمینی رحمته الله علیه، در قبال این کج اندیشان ساکت ننشسته، و با تمام توانشان به پاسداری از مجموعه اندیشه سیاسی معمار کبیر انقلاب اسلامی برخاسته؛ و با برپائی همایش های علمی^۱، نوشته های متنوعی را در جهت مقابله با «تهدیدات معاصر در اندیشه امام خمینی رحمته الله علیه»، به رشته تحریر در آوردند (نک: داستانی بیرکی، ۱۳۸۰ش)؛

۵/۶) تلاش چشمگیر مقام معظم رهبری در جهت تبیین تاثیر پذیری همه جانبه انقلاب اسلامی از مکتب سیاسی امام رحمته الله علیه

شواهد عینی حکایت از این دارد که مقام معظم رهبری، بیش از هر شخص دیگری، به تبیین تاثیر پذیری همه جانبه انقلاب اسلامی از مکتب سیاسی امام رحمته الله علیه پرداخته است؛ معظم له، ضمن تصریح به اینکه «امام بزرگوار ما در سطح دنیای اسلام، ابعاد سیاسی و اجتماعی اسلام را احیاء کرد» (سخنان رهبر انقلاب اسلامی در مراسم سالگر امام رحمته الله علیه در تاریخ ۱۴ / ۳ / ۱۳۸۳)؛ بارها و بارها از تاثیر پذیری انقلاب اسلامی در سه مرحله شکل گیری، پیروزی، و تداوم خود از اندیشه های سیاسی امام خمینی رحمته الله علیه سخن به میان آورده است (نک: ۱۳۹۲ش، پیشخوان شماره ۱۳)؛ از جمله، در فرازی از بیانیه گام دوم، در مقام توجه دادن به این امر مهم، چنین نگاشته است:

«انقلابیون اسلامی بدون سرمشق و تجربه آغاز کردند و ترکیب جمهوریت و اسلامیت و ابزارهای تشکیل و پیشرفت آن، جز با هدایت الهی و قلب نورانی و اندیشه ی بزرگ امام خمینی، به دست نیامد؛ و این نخستین درخشش انقلاب بود».

۶. عدم الگوگیری از قیام های مارکسیستی و امثال آن

دیگر ویژگی مهم انقلاب اسلامی که در بخشی از «بیانیه گام دوم انقلاب» بدان توجه داده شده، عبارت است از «عدم الگوگیری از قیام های مراکسیستی و امثال آن»؛ پیرامون این ویژگی نیز، به ذکر و تبیین مباحث ذیل بسنده می شود:

۱. از جمله: همایش برگزار شده در بیروت - لبنان، ۱۵ و ۱۶ شعبان ۱۴۲۰ ه. ق؛ برابر با ۳ و ۴ آذرماه ۱۳۷۸ ه.

ش، مطابق با ۲۳-۲۴ نوامبر ۱۹۹۹م.

۶/۱ تبیین خاستگاه و آداب «الگوگیری مشروع»

الگوگیری از کارکردهای نیک دیگران و تقلید از آنان، افزون بر آنکه آموزه ای قرآنی (نحل)، آیه ۴۳؛ انبیاء، آیه ۷؛ احزاب، آیه ۲۱؛ ممتحنه، آیات ۴ و ۶؛ و... و روایی (نک: شریف الرضی، ۱۴۱۴ق، خطبه ۱۹۲؛ همان، ۱۳۶۵ش، نامه شماره ۶۷؛ مفید، ۱۴۲۶ق = ۱۳۸۴ش، ج ۲، ص ۹۴؛ مجلسی، ۱۴۴۰ق، ج ۴۵، ص ۳؛ شیخ حرّ عاملی، بی تا، ج ۲۷، ص ۱۴۶، ح ۳۳۴۴۲؛ نوری، ۱۴۰۸ق = ۱۳۶۰ش، ج ۱۷، ص ۳۱۵؛ عسکری، ۱۴۰۹ق، ص ۲۹۹ - ۳۰۰؛ طبرسی، ۱۴۰۳ق، ج ۲، ص ۴۵۷) محسوب می شود؛ ریشه در فطرت بشری دارد (نک: مکارم شیرازی، ۱۳۷۷ش، ج ۱، ص ۳۶۵)؛ ولی تحقق درست این امر مهم فطری در عرصه حیات فردی و اجتماعی، متفرع بر رعایت آداب و دستورالعمل‌هایی خاص می باشد؛ که پرهیز از تأسی به الگوهای منفی، و دوری جستن از تقلید کوکورانه، از جمله این آداب محسوب می شود (بقره، آیه ۱۷۰؛ مائده، آیه ۱۰۴؛ زخرف، آیات ۲۲ تا ۲۵)؛ توجه به این آموزه دینی موجب گردید تا معمار کبیر انقلاب اسلامی ایران و مجموعه انقلابیون رهرو ایشان، در مراحل سه گانه شکل گیری، پیروزی، و تداوم انقلاب اسلامی، تنها تأسی به منش انبیای الهی و سیره آل الرسول ﷺ را سرلوحه کاری خویش قرار دهند، و از آلوده نمودن این حرکت الهی به زنگار الگوگیری از انقلاب‌ها و جنبش‌های کمونیستی پرهیز نمایند؛

با تتبع در آثار گفتاری و نوشتاری امام خمینی رحمته الله علیه به وضوح می یابیم که اصل سیاست «نه شرقی، نه غربی»، در سرلوحه کاری آن بزرگوار قرار داشته است؛ خواسته او از همه طوایف و اقشار مستضعف این بوده است: «من اکنون به ملتهای شریف ستمدیده و به ملت عزیز ایران توصیه می‌کنم که از این راه مستقیم الهی که نه به شرق ملحد و نه به غرب ستمگر کافر وابسته است، بلکه به صراطی که خداوند به آنها نصیب فرموده است محکم و استوار و متعهد و پایداژ پایبند بوده، و لحظه‌ای از شکر این نعمت غفلت نکرده و دستهای ناپاک عمال ابرقدرتها، چه عمال خارجی و چه عمال داخلی بدتر از خارجی، تزلزلی در نیت پاک و اراده آهنین آنان رخنه نکنند» (امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۲۱، ص ۳۹۹).

۶/۲) وجه عدم الگوگیری انقلاب اسلامی از قیامهای ماکسیستی و امثال آن

مقام معظم رهبری، در فرازهایی از بیانیه حکیمانه «گام دوم انقلاب»، به دو شیوه مستقیم و غیر مستقیم از ویژگی «عدم الگوگیری انقلاب اسلامی از قیامهای ماکسیستی و امثال آن» یاد نموده است؛ معظم له، ابتداء به این نکته اشاره دارد که: «انقلاب اسلامی و نظام برخاسته از آن، از نقطه‌ی صفر آغاز شد، ... هیچ تجربه‌ی پیشینی و راه طی شده‌ای در برابر ما وجود نداشت»؛ (بیانیه گام دوم انقلاب ۱۳۹۷/۱۱/۲۲، <https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=41673>)

رهبر انقلاب، در خلال این جملات به این نکته توجه داده است: با توجه به اینکه در تاریخ سیاسی ملل مختلف جهان، نمی‌توان پیشینه‌ای را برای حرکت سیاسی امام راحل رحمته‌الله علیه یافت و شروع آن از نقطه صفر بوده است؛ پس بستر مناسب برای الگوگیری این حماسه الهی از حرکت‌های سیاسی پیشینیان نیز فراهم نبوده است؛ در نتیجه، حرکتی نو و بدیع محسوب می‌شود؛ .

مقام معظم رهبری، سپس به تبیین علت عدم الگوگیری انقلاب اسلامی از قیامهای ماکسیستی و امثال آن، پرداخت؛ و این‌گونه نگاشت: «بدیهی است که قیامهای ماکسیستی و امثال آن نمی‌توانست برای انقلابی که از متن ایمان و معرفت اسلامی پدید آمده است، الگو محسوب شود. انقلابیون اسلامی بدون سرمشق و تجربه (انقلاب خویش را) آغاز کردند».

۶/۳) اعتراف دانش‌وران غربی به ویژگی دوم انقلاب اسلامی

اگرچه جامعه‌شناسی همانند «آنتونی گیدنز» (Anthony Giddens) (متولد ۱۸ ژانویه ۱۹۳۸)، در کتاب «مبانی جامعه‌شناسی»^۱ خود در بیان انقلاب‌هایی که در قرن بیستم رخ

۱. از آنتونی گیدنز به عنوان مشهورترین جامعه‌شناسان بریتانیایی یاد می‌شود. نگاشته‌های وی که دست‌کم به ۳۴ کتاب و بیش از ۲۰۰ مقاله می‌رسد، به عنوان کتاب‌های درسی در دانشگاه‌ها و دانشکده‌های سرتاسر

داده است، از انقلاب ۱۹۷۹ رخ داده در ایران اسلامی نامی نبرده است (نک: ویکی‌پدیا دانشنامه آزاد، مقاله انقلاب اسلامی)؛ ولی تعدادی از تحلیل‌گران غربی برخوردار از خصلت «انصاف»، در نگاشته‌های خویش، ضمن یاد نمودن از این پدیده مهم سیاسی دوره معاصر، صراحتاً از مسئله «بدیع بودن انقلاب اسلامی» و عدم الگوگیری آن از قیام‌های بروز یافته در تاریخ ملل مختلف، به عنوان یکی از نقطه‌های امتیاز آن یاد نموده‌اند؛ از باب نمونه، به ذکر دو اعتراف بسنده می‌شود:

۱. «پُل میشل فوکو» (Paul Michel Foucault) (زاده ۱۵ اکتبر ۱۹۲۶ - درگذشته ۲۴ ژوئن ۱۹۸۴) اندیشمند نام‌دار فرانسوی، در کوران مبارزات انقلابی مردم ایران اسلامی، دو بار به ایران سفر کرد. نخستین بار از ۱۶ تا ۲۴ سپتامبر یعنی ۲۵ شهریور تا دوم مهر ۱۳۵۷ و بار دوم از نهم تا ۱۵ نوامبر ۱۹۷۸ یعنی ۱۸ تا ۲۴ آبان ۱۳۵۷ بود. او در این سفرها در تهران، قم و آبادان، با برخی از رهبران ملی و دینی و گروه‌های مختلفی که در انقلاب دست داشتند ملاقات کرد (نک: فوکو، ۱۳۹۳ش، ص ۷-۸)؛ حاصل این سفرها مجموعه گزارش‌ها و مقالاتی شد که «فوکو» برای روزنامه ایتالیایی «کوریه دلا سرا» (یکی از قدیمی‌ترین روزنامه‌های اروپایی) نوشت. (نک: گزارش خبرگزاری مهر در تاریخ ۲۶ بهمن ۱۳۹۸). این مقالات با عنوان «ایرانی‌ها چه رؤیایی در سر دارند» در ایران ترجمه شده‌است. همچنین مصاحبه او درباره انقلاب ایران نیز با عنوان «ایران روح یک جهان بی‌روح» ترجمه شده‌است

جهان آموزش داده می‌شوند؛ او همچنین در دوره نخست‌وزیری تونی بلر، مشاور وی بوده و از قرار معلوم همچنان هم مشاور نخست‌وزیری بریتانیا است.

۱. کتاب جامعه‌شناسی تالیف آنتونی گیدنز، یکی از متون درسی دانشگاه در این رشته محسوب می‌شود؛ این کتاب، تاکنون توسط دو مترجم فارسی زبان، ترجمه شده است؛ یکبار توسط حسن چاوشیان و بار دیگر توسط منوچهر صبوری کاشانی؛ البته ترجمه دوم، رایج‌تر است؛ بگونه‌ای که در فاصله زمانی ۱۳۷۳ تا ۱۳۸۵، در ۱۸ نوبت به چاپ رسیده است. جهت آشنائی با محتوای این کتاب مراجعه شود به: توکل، محمد، دی ۱۳۷۳ش، معرفی کتاب جامعه‌شناسی گیدنز، دانشگاه تهران، دانشکده علوم اجتماعی، نامه علوم اجتماعی، دوره ۷، شماره ۷ - شماره پیاپی ۱۱۹۱.

(فوکو، ۱۳۹۹ش، نشر نی،). فوکو در این مقاله‌ها و مصاحبه‌ها نگاهی ستایش‌آمیز به انقلاب ایران و رهبری امام خمینی رحمته‌الله علیه داشته که باعث شده کلیشه‌های رایج درباره این انقلاب را در رسانه‌های غربی بشکنند؛ وی در خلال کتاب مذکور، از سه ویژگی شگفتی‌آور انقلاب ایران یاد نموده؛ از جمله: مشارکت اقشار و طبقات ناهمگون و همچنین گروه‌های سیاسی نامتجانس در انقلاب است؛ و در این راستا چنین نگاشته است: «آن چه این رخداد انقلابی را مشخص می‌کند، واقعیت حضور یک اراده‌ی مطلق جمعی است. اراده‌ی جمعی یک اسطوره سیاسی است، که به کمک آن فلاسفه و حقوقدانان می‌کوشند نهادهای اجتماعی را تحلیل کنند و به آن مشروعیت بخشند. اراده‌ی جمعی را کسی به چشم ندیده است، اما باید آن را ابزاری تئوریک به حساب آورد. من نیز بر این باور بودم که اراده‌ی جمعی چیزی همچون خدا و یا روح است، زیرا مشاهده آن ناممکن است. نمی‌دانم با این سخن من موافقت، اما ما در حال حاضر شاهد اراده‌ی جمعی مردم در تهران و تمام ایران هستیم» (فوکو، ۱۳۹۹ش)؛ بدین جهت است که می‌بینیم «فوکو»، «انقلاب اسلامی ایران را انقلابی فرامردن خوانده است» (نک: خبرگزاری صدا و سیما، ۱۳۹۵ش)؛

۲. دو خبرنگار روزنامه فرانسوی «لیبراسیون» (Liberation)^۱، در کتاب تحلیلی خویش (ایران: انقلاب بنام خدا)^۲ اعلان داشته اند: «انقلاب ایران در تاریخ انقلاب‌های جهان بی نظیر بوده و با هیچ معیار و ملاکی جز با اراده ملی و قدرت مذهبی قابل سنجش نیست». محققان و نویسندگان عضو انجمن تحقیقاتی خدمات ارتشی وزارت دفاع ملی اتریش نیز، در کتابی با عنوان «نیروهای ارتشی در کشورهای خاور نزدیک و شمال آفریقا» می‌نویسند: «همزمان با سقوط رژیم شاه و آغاز حکومت (امام) خمینی در ایران، یک تجدید حیات اسلامی در پیمان‌ه وسیع و غیر قابل انتظاری آغاز شد که طی مدت زمان کوتاهی،

۱. خانم: (کلر بریه «Clair Briere») و آقای «پیر بلانشه» (Pierre Blanchet).

۲. کتاب «ایران: انقلاب بنام خدا» در سال ۱۳۵۸ توسط قاسم صنعوی در ایران ترجمه شده و مؤسسه جغرافیایی سحاب هم آن را منتشر کرده است.

تأثیرات بسیار مهم سیاسی و فرهنگی خویش را بر سر تا سر جهان اسلام به نحوی وارد کرد که هرگز قابل پیش بینی نبود. بدون تردید، این نهضت تجدید حیات اسلامی چنان با شخصیت (امام) خمینی گره خورد که (امام) خمینی به عنوان سمبل و مظهر «بیداری اسلامی» شناخته شدند. همزمان با طلوع سیاسی (امام) خمینی، دین اسلام به عنوان مهمترین نیروی موجد انگیزه برای رویدادهای سیاسی شد.^۱ (نک: محققان و نویسندگان انجمن تحقیقاتی خدمات ارتشی وزارت دفاع ملی اتریش، بی تا، ص ۲۸۳-۲۸).

۶/۴) مستندات و حیانی ویژگی سوم انقلاب اسلامی ایران

بی شک، عدم الگوگیری انقلاب اسلامی ایران از دو نظام سیاسی غربی (لیبرالستی و کاپیتالیستی) و شرقی (سوسیالیستی و کمونیستی)، برآمده از آموزه های وحیانی است، و ریشه در جمعی از آیات و روایات دارد؛ دارد؛ از باب نمونه می توان از آیه معروف به «آیه نفی سبیل»^۱ یاد نمود؛ در این آیه شریف، از نفی سلطه کفار، خبر داده شد؛ قطعاً ارمغان الگوگیری از دو نظام سیاسی مذکور، چیزی جز وابستگی همه جانبه به آن دو و فراهم آمدن زمینه سلطه زمامداران غربی و شرقی بر ایران اسلامی و دیگر ملل مسلمان نخواهد بود؛ برخی از محققان قرآنی معاصر به صراحت اعلان داشته اند: «قاعده نفی سبیل، از قواعد فقهی مهم و شناخته شده است که به ویژه در فقه اقتصادی و فقه سیاسی، در همه روابط فردی و اجتماعی بین مسلمانان و غیرمسلمانان، به عنوان قانونی کلی جریان دارد» (عمید زنجانی، ۱۳۹۲ش، ج ۳، ص ۲۴).

در بیان نورانی امام علی علیه السلام نیز آمده است: «الْيَمِينُ وَالشِّمَالُ مَضَلَّةٌ وَالطَّرِيقُ الْوَسْطَى هِيَ الْجَادَّةُ عَلَيْهَا بَاقِيَ الْكِتَابِ وَ أَثَارُ النَّبُوَّةِ»: «چپ و راست گمراهی، و راه میانه، جاده مستقیم الهی است که قرآن و آثار نبوت، آن را سفارش می کند. (صالح، ۱۳۷۴، خطبه ۱۶، ص ۵۸؛ دشتی، ۱۳۷۹ش، خطبه ۱۶، ص: ۶۰).

۱. سوره نساء، آیه ۱۴۱: «وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا»: «و خدا هرگز هیچ راه سلطه ای به سود کافران بر ضد مؤمنان قرار نداده است».

۷. تبدیل جهان «دو قطبی» به جهان «سه قطبی»

یکی از ویژگیهای بارز انقلاب اسلامی ایران که در فراز کوتاهی از «بیانیه گام دوم انقلاب»، صراحتاً به آن توجه داده شده، عبارت است از «تبدیل جهان دو قطبی، به جهان سه قطبی»؛ حجم مباحث پیرامونی این ویژگی والای نهضت امام خمینی رحمته الله علیه بسیار است؛ بناچار، به ذکر مباحث پیش روی بسنده می شود:

۷/۱) زمان شکل گیری جهان دو قطبی

با پایان رسیدن جنگ جهانی دوم در اواخر ماه آوریل و اوایل ماه مه سال ۱۹۴۵م، جهان به دو بلوک غرب و شرق تقسیم شد. بلوک غرب که بر مبنای سرمایه‌داری بود در برابر کشورهای متحد شوروی و پیمان ورشو قرار داشت. آمریکا در راس بلوک غرب و شوروی مرکز بلوک شرق بود. کشور ایران در دوره جنگ سرد و پیش از پیروزی انقلاب اسلامی جزو بلوک غرب بود و از سوی آمریکا به عنوان ژاندارم منطقه شناخته می‌شد. منطقه غرب آسیا و به عبارت دیگر خاورمیانه نیز به شدت تحت تأثیر بلوک‌بندی شرق و غرب بود و هیچ کشور و حکومتی نبود که خارج از این بلوک‌بندی باشد، حتی جنبش عدم تعهد نیز که در اوج جنگ سرد و در سال ۱۹۶۱ در یوگسلاوی به وجود آمد و بخشی از کشورهای جنوب آسیا و آفریقا عضو آن شدند، در اسم غیرمتعهد بودند، اما اجزایشان متعهد بود، به طور مثال کشورهای یوگسلاوی، اندونزی و هند جزو بلوک شرق بودند. در چنین شرایطی، شاهد شکل‌گیری تعبیر ترکیبی «جهان دو قطبی»، در عرصه اصطلاحات سیاسی هستیم؛ اصطلاحی که شدیداً ایده‌های تحلیلی دانشوران فعال در عرصه امور سیاسی - اجتماعی را تحت تأثیر قرار داد؛ به گونه‌ای که دست کم تحلیل غالب آنها، با صبغه باور به «جهان دو قطبی» عرضه می‌شد.

۷/۲) مقابله همه جانبه امام خمینی رحمته الله علیه با ایده «جهان دو قطبی»

انقلاب اسلامی در خارج از چارچوب و تقسیم‌بندی بلوک غرب و شرق به وقوع پیوست و

به خلاف اینکه بسیاری از سران رژیم شاهنشاهی تصور می‌کردند که امام خمینی رحمته الله علیه و انقلاب او وابسته به شرق هستند، اما انقلاب اسلامی با تاکید بر سیاست «نه شرقی - نه غربی» و برپایه «حکومت اسلامی» و نه «حکومت کمونیستی» و «لیبرالی» به پیروزی رسید؛ و ایده «جهان دو قطبی» رو به افول نهاد. معمار کبیر انقلاب اسلامی، در مورد عظمت این ویژگی فرموده است: «شما می بینید که انقلاب ما از نظر کمی ضررها و کثرت نتایج مفید، در میان همه انقلابهای دنیا بی همتاست از نتایج این انقلاب خارج شدن از سیطره شرق و غرب بود و این چیز کمی نیست. در دنیا سابقه ندارد که کشوری از سلطه همه نیروهای خارجی آزاد شود، بلکه آنچه در آن کشورها اتفاق افتاده، آزادی از یک قدرت و رفتن به دامن قدرت دیگری بود؛ اما ما امروز به ابرقدرتها نیاز نداریم و چرخ مملکت خود را با همکاری یکدیگر به گردش درمی آوریم» (امام خمینی، ۱۹۹۵م، یکپارچگی فرهنگی، ص ۹۰، ۹۱، ۱۵۰)؛ «ما باید ایران را به کشوری مستقل از نظر سیاسی، نظامی، فرهنگی و اقتصادی تبدیل کنیم که از اتکا، به امریکا و شوروی و انگلیس، این قدرتها سیری ناپذیر جهانی، رها شود ما باید هویت اصیل خود را به دنیا اعلام کنیم. متأسفانه بعضی از روشنفکران نمی توانند از وابستگی به شرق و غرب رها شوند. امیدواریم این افراد جدا شده از ملت، در سایه تحول فرهنگی اسلامی موجود، آگاه شوند و اصالت خود را باز یابند». (همان، استقلال فرهنگی، ص ۴۲).

۷/۳ تبیین نقش امام رحمته الله علیه در جهت تثبیت قطب سوم جهانی

در پرتو ایده بلند و حکیمانه امام خمینی رحمته الله علیه، و تحقق پیروزی انقلاب اسلامی، قطب سومی تحت عنوان «تقابل اسلام و استکبار» در جهان شکل گرفت؛ معمار کبیر انقلاب، برای تثبیت این وضعیت در سراسر جهان، دیگر ملت‌ها را نیز به پیروی از سیاست «نه شرقی - نه غربی» دعوت کرد؛ و چنین فرمود: «من اکنون به ملت‌های شریف و ستمدیده و به ملت عزیز ایران توصیه می‌کنم که از این راه مستقیم الهی که نه به شرق ملحد و نه به غرب ستمگر وابسته است، بلکه بصیرتی است که خداوند بر آن‌ها نصیب فرموده است، محکم و

استوار و متعهد و پایدار و پایبند باشند» (امام خمینی، ۱۳۷۰ش، ج ۲۱، ص ۳۹۹).
مقام معظم رهبری نیز، در بخشی از بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، از ویژگی سوم انقلاب اسلامی یاد نموده و اینگونه نگاشت: «پس آنگاه انقلاب ملت ایران، جهان دوقطبی آن روز را به جهان سه قطبی تبدیل کرد و سپس با سقوط و حذف شوروی و اقمارش و پدید آمدن قطب‌های جدید قدرت، تقابل دوگانه‌ی جدید «اسلام و استکبار» پدیده‌ی برجسته‌ی جهان معاصر و کانون توجه جهانیان شد».

۷/۴) بیانیه گام دوم انقلاب و بازگویی پدیده قطب سوم جهانی

مقام معظم رهبری، در بخش آغازین «بیانیه گام دوم انقلاب»، از بروز قطب سوم جهانی (؛ یعنی قطب «تقابل اسلام با استکبار») یاد نموده؛ و در این راستا چنین نگاشته است:

«آن روز که جهان میان شرق و غرب مادی تقسیم شده بود و کسی گمان یک نهضت بزرگ دینی را نمی‌برد، انقلاب اسلامی ایران، با قدرت و شکوه پا به میدان نهاد؛ چهارچوب‌ها را شکست؛ کهنگی کلیشه‌ها را به رخ دنیا کشید؛ دین و دنیا را در کنار هم مطرح کرد و آغاز عصر جدیدی را اعلام نمود. طبیعی بود که سردمداران گمراهی و ستم واکنش نشان دهند، اما این واکنش ناکام ماند. چپ و راستِ مدرنیته، از تظاهر به نشنیدن این صدای جدید و متفاوت، تا تلاش گسترده و گونه‌گون برای خفه کردن آن، هرچه کردند به اجل محتوم خود نزدیک‌تر شدند. اکنون با گذشت چهل جشن سالانه‌ی انقلاب و چهل دهه‌ی فجر، یکی از آن دو کانون دشمنی نابود شده و دیگری با مشکلاتی که خبر از نزدیکی احتضار می‌دهند، دست و پنجه نرم می‌کند! و انقلاب اسلامی با حفظ و پایبندی به شعارهای خود همچنان به پیش می‌رود». (بیانیه گام دوم انقلاب ۱۳۹۷/۱۱/۲۲، <https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=41673>)

بخش مذکور از بیانیه گام دوم، به وضوح حکایت از این دارد که در پی پیروزی انقلاب

اسلامی، از سوئی هیمنه استکباری آمریکا در سراسر جهان (بویژه در جهان اسلام) شکسته شد و در سراسری احتضار و زوال قرار گرفت، و از ناحیه دیگر، نظام کمونیستی شوروی فروپاشید؛ بروز این وضعیت، موجب گردید تا در دهه هشتاد قرن بیستم، شاهد شکل گیری تقابل دوگانه «اسلام و استکبار» و تبدیل جهان دو قطبی به سه قطبی باشیم.

نکته شایان توجه اینکه: مقام معظم رهبری در طول چله اول انقلاب اسلامی ایران و قبل از صدور «بیانیه گام دوم»؛ ضمن توجه دادن به واقعیت تلخی بنام «جهان دو قطبی»، تبیین اهداف مشترک بازیگران در این عرصه را نیز در دستور کار خویش قرار داد، و چنین فرمود: «دنیا دو قطبی بود؛ یک طرف نظام غربی به سرپرستی و رهبری آمریکا بود، یک طرف هم نظام شرقی به سرپرستی شوروی. این دو نظام، در صد مسأله هم با یکدیگر توافق داشتند. یکی از آن مسائل حفظ نظام سلطه بود. یعنی هر دو این را پذیرفته بودند که دنیا به دو منطقه تقسیم می‌شود». (امام خامنه ای، بیانات در دیدار با دانش‌آموزان و دانشجویان در تاریخ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2772>، ۱۳۷۴/۸/۱۰)

۷/۵) مهمترین ارمان برآمده از بروز «قطب سوم جهانی»

واقعیات بروز یافته در دو عرصه داخلی و بین المللی، گویای این حقیقت است که پدید آمدن قطب سوم جهانی در قالب «تقابل اسلام و استکبار»، ارمان های متعددی را در پی داشته است؛ بی هیچ تردیدی، «گسترش توجه به معنویت» از مهمترین آنها محسوب می شود؛ بحث تفصیلی پیرامون این امر مهم را به ادامه این مقاله و در قالب تبیین «ویژگی چهارم» انقلاب اسلامی موکول می نمائیم؛ اکنون به ذکر اعتراف جامعه شناس مشهور انگلیسی یعنی «آنتونی گیدنز» بسنده می نمائیم؛ وی در یکی از نوشته هایش اینگونه اعتراف می کند:

«در گذشته سه غول فکری جامعه شناسی یعنی «کارل مارکس» (۱۸۱۸ - ۱۸۸۳م)، «امیل دورکیم» (۱۸۵۸ - ۱۹۱۷)، و «ماکس وبر» (۱۸۶۴ - ۱۹۲۰) با کم و بیش اختلافاتی فرآیند عمومی جهانی رابه سمت سکولاریزاسیون و به حاشیه رفتن دین می دیدند ولی از آغاز دهه

هشتاد و با انقلاب اسلامی ایران شاهد تحقق عکس این قضیه هستیم؛ یعنی فرآیند عمومی جهان روند معکوسی را آغاز و به سمت دینی شدن (و گرایش به معنویت) پیش می‌رود». (گیدنز، ۱۳۸۵ ش، ص ۷۵).

۸. گسترش اقبال و توجه به «معنویت»

از جمله ویژگیهای مهم انقلاب اسلامی ایران؛ که به دو شیوه مستقیم و غیر مستقیم، در بخشهای مختلفی از «بیانیه گام دوم انقلاب» بدان توجه داده شده، عبارت است از: نقش والای این پدیده سیاسی در گسترش توجه مردم به «دین» و «معنویت»؛ خوشبختانه، این ویژگی انقلاب اسلامی، بیش از بقیه ویژگیهای آن، مورد توجه بیگانگان قرار گرفته (نک: قطبی، ۱۳۹۳ ش، بی چا)، برخی از پژوهشگران نیز، نگاشته‌های مستقلی پیرامون آن نگاشته‌اند (نک: صالحی، ۱۳۸۲ ش، ش ۴۴؛ دوازده امامی، جمشیدی مهر، عبدی پور، ۱۳۹۴، سال ۱۲، ش ۴۲)؛ از میان مجموعه مباحث مربوط به این ویژگی مهم انقلاب اسلامی، به ذکر پنج مبحث پیش روی بسنده می‌شود:

۸/۱) کاربردهای مختلف واژه «معنویت» و مقصود از آن در این تحقیق

واژه «معنویت»، از جمله واژگانی است که برای آن، تعاریف مختلفی مطرح شده است (نک: سقای بی ریا، ۱۳۸۷، شماره ۱۶، ص ۷۷ تا ۱۰۱)؛ از جمله آنها عبارت است از: «هر آنچه که در برابر امور مادی قرار گیرد»؛ این کاربرد در تألیفات بسیاری از اندیشمندان اسلامی دیده می‌شود. به عنوان مثال استاد شهید مطهری در بحثی تحت عنوان «فقر معنوی» با استفاده از روایت امام حسن مجتبی علیه السلام (نک: مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۱، ص ۲۴۳، ح ۴۳)^۱، معنویت را در مقابل هر آن چه مادی نیست مانند فکر و اندیشه به کار می‌برد.

۱. نک: متن این روایت چنین است: «عَجِبْتُ (عَجَبْتُ) لِمَنْ يَتَفَكَّرُ فِي مَأْكُولِهِ كَيْفَ لَا يَتَفَكَّرُ فِي مَعْقُولِهِ، فَيَجِبُ بَطْنُهُ مَا يُؤْذِيهِ، وَيُودِعُ صَدْرَهُ مَا يُؤْذِيهِ؛ در شگفتم از کسی که درباره خوراکیهای خود اندیشه و تأمل می‌کند ولیکن درباره نیازمندیهای فکری و عقلی اش تأمل نمی‌کند، پرهیزی می‌کند از آنچه معده اش را اذیت می‌نماید و سینه و قلب خود را از پست‌ترین چیزها پرمی‌کن» (مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، ج ۱،

(سقای بی ریا، ۱۳۸۷، شماره ۱۶، ص ۷۷؛ به نقل از: مطهری، ۱۳۸۳، ص ۲۳۹-۲۴۵)؛ به نظر میرسد، مفاد برخی از آیات قرآنی، مؤید این کاربرد بوده باشد؛ از جمله آیه «أَمَّنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفِرُّ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ» (بقره ۲۸۵)؛ «پیامبر به آنچه از پروردگارش به او نازل شده، ایمان آورده، و مؤمنان همگی به خدا و فرشتگان و کتاب ها و پیامبرانش، ایمان آورده اند [و بر اساس ایمان استوارشان گفتند:] ما میان هیچ یک از پیامبران او فرق نمی گذاریم. و گفتند: شنیدیم و اطاعت کردیم، پروردگارا! آمرزشت را خواهانیم و بازگشت [همه] به سوی توست. (۲۸۵).

در فرهنگ قرآنی، معنویت گریزی و دوری جستن از یاد خدا (که نماد بارزی از آن محسوب می شود)، پیامد سختی را در پی دارد؛ اینست که می بینیم خدای متعال، برای توجه دادن افراد به چنین پیامدی میفرماید: «وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَحَشْرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِي أَعْمَى وَقَدْ كُنْتُ بَصِيرًا قَالَ كَذَلِكَ أَتَتْكَ آيَاتُنَا فَنَسِيَتْهَا وَكَذَلِكَ الْيَوْمَ تُنْسَى» (طه ۱۲۴ - ۱۲۶)؛ «و هر کس از یاد من دل بگرداند در حقیقت زندگی تنگ [و سختی] خواهد داشت و روز رستاخیز او را نابینا محسوس می کنیم. می گوید پروردگارا چرا مرا نابینا محسوس کردی با آنکه بینا بودم. می فرماید همان طور که نشانه های ما بر تو آمد و آن را به فراموشی سپردی امروز همان گونه فراموش می شوی».

۸/۲) نقش انقلاب اسلامی در افزایش توجه مردم به «دین» و «معنویت»

بسیاری از چهره های سیاسی (اعم از معاندان و موافقان) در سراسر جهان، به نقش والای انقلاب اسلامی در افزایش توجه مردم جهان به «دین» و «معنویت» اعتراف نموده اند؛ از باب نمونه:

۸/۲/۱) «مارگارت تاچر» (نخست وزیر سابق انگلیس)

«ما غربی‌ها در دهه ۱۹۸۰ از وسایل جنگی و ابزار نظامی شوروی و اقمارش واهمه نداریم؛ زیرا اگر بلوک شرق و اعضای پیمان ورشو مجهز به سلاح‌های نظامی بوده و به ادوات مخرب و ویران‌گر مسلح باشند، ما نیز به سلاح‌های مدرن مسلح و مجهزیم، لیکن از حضور فرهنگ اسلامی (معنویت) انقلاب ایران می‌ترسیم» (علوی، و قربانی، ۱۳۷۹ش، ص ۱۶)؛

۸/۲/۲) «ریچارد نیکسون» (از رؤسای جمهور اسبق آمریکا):

«آن چه که انقلاب اسلامی به اثبات رسانده و به دنیا بیان کرده است، این است که اسلام شایستگی حاکمیت بر جامعه را دارد؛ زیرا که دین آسمانی است. از این رو در کشورهای اسلامی عربی تأثیر گذاشته است و انقلاب‌هایی که هم اکنون در سایر کشورهای عربی شکل گرفته‌اند، جز ثمره درخت انقلاب اسلامی چیز دیگری نیست. انقلاب‌های دیگری نیز دارد که اثرات آن را در کشورهای چون تونس، الجزایر، مصر، آذربایجان و کشورهای استقلال یافته شوروی سابق و سایر نقاط دنیا می‌بینیم. این انقلاب‌ها نهرهایی هستند که از سرچشمه جوشان انقلاب اسلامی ایران در نقاط مختلف جهان شاخه شاخه شده‌اند. انقلاب اسلامی ایران تکرار و تجدید نهضت امام حسین علیه السلام است» (علوی، و قربانی، ۱۳۷۹ش، ص ۱۵).

۸/۲/۳) «لئونید برژنف» (رهبر سابق شوروی):

«امروز مهم‌ترین خطر برای کشور ما و تمامی بلوک شرق شوروی هیجان دینی حاصل از انقلاب در ایران است. تجدید حیات اسلام ناشی از انقلاب ایران بزرگ‌ترین واقعه سیاسی قرن بیست است و انقلاب ایران خطری مستقیم برای مرزهای جنوبی کشور شوروی می‌باشد» (علوی، و قربانی، ۱۳۷۹ش، ص ۲۲).

۸/۲/۴) «احمد هوبر» (روزنامه‌نگار سوئیسی):

«هدف این انقلاب نیز یک پدیده منحصر به فرد است، چرا که تمام انقلابها نظیر انقلاب فرانسه، انقلاب آمریکا، انقلاب انگلیسی‌ها در قرن هفتم میلادی می‌خواستند یک

جامعه بهتر از نظر مادی، برای انسان بسازند، جامعه ای که توسط انسان سازمان داده شده و در آن ثروت بیشتر تولید گردد و این ثروت دوباره در میان جامعه توزیع شود، اما انقلاب اسلامی در ایران پیگیر مقصدی کاملاً متفاوت است، چرا که این انقلاب می خواهد دوباره خدا را در محور حیات انسان قرار داده و بشر را به طرف خدا راهنمایی کند و دوباره قانون و نظام الهی را بر روی زمین برقرار سازد و این چیز کاملاً متفاوت است، تمام انقلابهای دیگر می خواستند یک نظام انسانی را در زمین استقرار دهند، یعنی نظام ژان ژاک روسو، یا نظام کارل مارکس، لنین و یا آدولف هیتلر را در صورتی که شما می خواهید نظام خدا را نظام الله را در زمین مستقر کنید» (صالحی، ۱۳۸۲، ش ۴۴)؛

۸/۳) عنایت همیشگی امام خمینی رحمته الله علیه به امور «معنوی»

توجه داشتن به امور معنوی و توصیه پیاپی دیگران در جهت کسب معنویت و...، واقعیتی است که در تمام مراحل زندگی امام خمینی رحمته الله علیه بویژه در عرصه انقلاب اسلامی بروز و ظهور یافته است؛ بدین جهت باید گفت: اصلی ترین عامل مؤثر در پیروزی قیام صورت گرفته توسط این عبد صالح الهی، چیزی جز ارتباطات معنوی او با پروردگار کریم نبوده است؛ مقام معظم رهبری، بارها از این حقیقت ظهور یافته در زندگی امام رحمته الله علیه خبر داده است؛ از جمله: در فرازی از سخنرانی ۲۰ / ۳ / ۱۳۶۸ فرمود:

«نکته‌ی اصلی این است که اگر در مجموعه‌ی ذی‌قیمتی که شخصیت معنوی امام رحمته الله علیه را تشکیل داده بود، عنصر عبودیت و اخلاص وجود نمی‌داشت، او به این موفقیتها نمی‌رسید. بنابراین، کارهای انجام شده، خیلی عظیمتر از آن است که شخصیتی با همه‌ی آن خصوصیات - منهای ارتباط با خدا - بتواند آن کارها را انجام دهد. امام که توانست این حرکت عظیم را در دنیا به وجود آورد، به خاطر آن بود که با خدا ارتباط داشت و در این راه ملاحظه‌ی هیچ چیزی را نمی‌کرد. امروز که او در میان ما نیست، سیل اعترافها و تعریفها سرازیر شده است و همه‌ی دنیا به اقدام عظیم او که اقیانوس انسانها را به حرکت درآورد، معترفند. این کار بزرگ، تنها در سایه‌ی قاطعیت و اراده و هوش و شجاعت و تیزبینی و

آینده‌نگری به وجود نیامد؛ این خصلتها قادر نبودند این طوفان عظیم را پیش آورند؛ عنصر اصلی، ارتباط با خدا و کمک خواستن از او بود که نام امام عجله الله تعالی فرجه و کار او را در تاریخ جاودانه کرد؛

۸/۴) دو گام اساسی مقام معظم رهبری در بازخوانی نقش انقلاب اسلامی در افزایش توجه

به معنویات

مقام معظم رهبری؛ افزون بر اینکه در زندگی شخصی خویش، همچون پیر مرادش امام خمینی عجله الله تعالی فرجه سخت به امور عبادی و معنوی (دعا، تهجد شبانه، توسل، انس با قرآن، و...) پای بند است؛ در عرصه اجتماعی نیز همواره می‌کوشد تا اقلشار مختلف از وجود پیوستگی همیشگی و عمیق بین انقلاب اسلامی و امور معنوی و حفظ آن در تداوم انقلاب غفلت نمایند؛ واقعیات موجود حاکی از این است که معظم له، در این راستا گامهای متنوعی برداشته است؛ اساسی‌ترین آنها عبارت است از:

۸/۴/۱) ارائه ترسیمی مناسب از فضای بی‌توجهی به «معنویت» و «معنویت ستیزی» در

دوره مدرن

رهبر فرزانه، بارها از اقدامات متنوع صورت گرفته در دوره های قبل از پیروزی انقلاب اسلامی در جهت مقابله با «معنویت» یاد نموده است؛ از جمله: در یکی از دیدارهایش با کارگزاران نظام فرموده است: «سال‌های متمادی است (که) روال حرکت عالم به سمت دوری از معنویت و دین است. چند قرن است که دنیا این‌گونه حرکت می‌کند و البته این دلایلی دارد و چیز ناشناخته و مجهول‌العله‌یی هم نیست. در دو‌یست سال اخیر - یعنی قرن نوزدهم و بیستم که اصطلاحاً قرن روشنفکری و انسان‌گرایی و اوج پیشرفت‌های صنعتی و علمی است - حرکت با سرعت به سمت بی‌دینی و جدا شدن از معنویت بوده است. مقداری از این سیر طبیعی است؛ زیرا لازمه‌ی آن چیزهایی که پیش آمد، همین بود. یک مقدار هم حرکت ارادی و از روی برنامه‌ریزی بوده است. تمام دستگاه‌های قدرتمند عالم به این نتیجه رسیده‌اند که باید دین را از صفحه‌ی عالم بزایند. نه اینکه به کلی اسم دین را از بین ببرند؛

بلکه معنای دین حقیقی و خالص را - اگر چه به ظواهرش هم احتفاظ بشود - از بین ببرند. ایمان واقعی دینی باید از بین می‌رفت و چقدر پول صرف شد و چه قدر آدم‌ها از روی عقیده - و نه خیانت گونه - حذف ایمان دینی را برای بشریت لازم دانستند. آنها کتاب نوشتند، کار هنری کردند، تبلیغات کردند، زور به خرج دادند، پول خرج کردند تا معنویت را در دنیا - از جمله در جهان اسلام - از بین ببرند. آن وقت در چنین دنیایی که این همه تلاش ضد معنوی صورت گرفته است، در یک نقطه‌ی حساس، حکومت و نظامی بر اساس معنویت و اسلام به وجود می‌آید». (امام خامنه‌ای، بیانات در دیدار با مسئولان و کارگزاران نظام جمهوری اسلامی ایران در تاریخ ۹ / ۱۱ / ۱۳۶۸ ش). - [https://farsi.khamenei.ir/speech-
\(content?id=2259\)](https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=2259)

۸/۴/۲) بازگوئی نقش انقلاب اسلامی در گسترش توجه به «معنویت»
اگرچه تبیین نقش انقلاب اسلامی در گسترش توجه اقشار مختلف به «معنویت»، همواره مورد توجه مقام معظم رهبری بوده، و بارها در خلال سخنرانیهایش به آن توجه داده است؛ ولی به جهت اهمیت این موضوع، بخش چشمگیری از متن حکیمانانه «بیانیه گام دوم انقلاب» را نیز به آن اختصاص داده، و در این راستا چنین نگاشته است:
«عیار معنویت و اخلاق را در فضای عمومی جامعه بگونه‌ای چشمگیر افزایش داد. این پدیده‌ی مبارک را رفتار و منش حضرت امام خمینی در طول دوران مبارزه و پس از پیروزی انقلاب، بیش از هر چیز رواج داد؛ آن انسان معنوی و عارف و وارسته از پیرایه‌های مادی، در رأس کشوری قرار گرفت که مایه‌های ایمان مردمش بسی ریشه‌دار و عمیق بود. هرچند دست تطاول تبلیغات مروج فساد و بی‌بندوباری در طول دوران پهلوی‌ها به آن ضربه‌های سخت زده و لجن‌زاری از آلودگی اخلاقی غربی را به درون زندگی مردم متوسط و بخصوص جوانان کشانده بود، ولی رویکرد دینی و اخلاقی در جمهوری اسلامی، دل‌های مستعد و نورانی بویژه جوانان را مجذوب کرد و فضا به سود دین و اخلاق دگرگون شد. مجاهدت‌های جوانان در میدان‌های سخت از جمله دفاع مقدس، با ذکر و دعا و روحیه‌ی برادری و ایثار همراه شد و

ماجرای صدر اسلام را زنده و نمایان در برابر چشم همه نهاد. پدران و مادران و همسران با احساس وظیفه‌ی دینی از عزیزان خود که به جبهه‌های گوناگون جهاد می‌شتافتند دل‌کنند و سپس، آنگاه که با پیکر خون‌آلود یا جسم آسیب‌دیده‌ی آنان روبه‌رو شدند، مصیبت را با شکر همراه کردند. مساجد و فضاهای دینی رونقی بی‌سابقه گرفت. صف نوبت برای اعتکاف از هزاران جوان و استاد و دانشجو و زن و مرد و صف نوبت برای اردوهای جهادی و جهادسازندگی و بسیج سازندگی از هزاران جوان داوطلب و فداکار آکنده شد. نماز و حج و روزه‌داری و پیاده‌روی زیارت و مراسم گوناگون دینی و انفاقات و صدقات واجب و مستحب در همه جا بویژه میان جوانان رونق یافت و تا امروز، روزه‌روز بیشتر و با کیفیت‌تر شده است؛ و این‌ها همه در دورانی اتفاق افتاده که سقوط اخلاقی روزافزون غرب و پیروانش و تبلیغات پُر حجم آنان برای کشاندن مرد و زن به لجنزارهای فساد، اخلاق و معنویت را در بخش‌های عمده‌ی عالم منزوی کرده است؛ و این معجزه‌ای دیگر از انقلاب و نظام اسلامی فعال و پیشرو است». (بیانیه گام دوم انقلاب ۱۳۹۷/۱۱/۲۲، <https://farsi.khamenei.ir/message-content?id=41673>)

نتیجه

با ملاحظه مجموعه مطالب مطرح شده در صفحات پیشین، و با انجام تأملی مناسب در مفاد آنها، به وضوح می‌یابیم:

۱. در بخشهای متخلف بیانیه گام دوم مقام معظم رهبری شاهد بازگوئی، تبیین و تحلیل بیش از ۳۰ ویژگی از مجموعه ویژگیهای انقلاب اسلامی ایران هستیم؛ برخی ناظر به عوامل مؤثر در شکل‌گیری این پدیده سیاسی مهم دینی در دوره معاصر است؛ بعضی در جهت ره‌آوردها و ارمغان‌های متنوع آن می‌باشد؛ دسته دیگر مربوط به بازتاب جهانی آن؛ و...

۲. تاثیر پذیری همه جانبه انقلاب اسلامی از اندیشه سیاسی امام خمینی رحمته‌الله علیه،

حقیقتی انکار ناپذیر است؛ و تلاشهای مدعیان روشنفکری برای نادیده گیری این ویژگی مهم، کاملاً غیر همخوان با واقعیات بروز یافته در عرصه های مختلف این حماسه بزرگ دینی می باشد؛

۳. عدم الگوگیری فعالان در عرصه انقلاب اسلامی از نظامهای سیاسی غربی و شرقی، تبدیل جهان دو قطبی به جهان سه قطبی، و حفظ استقلال سیاسی، یکی از بارزترین ویژگیهای انقلاب اسلامی است؛ طنین انداز بودن شعار جاوید «نه غربی، نه شرقی؛ جمهوری اسلامی» در کف خیابانها، و سایه افکنی آن بر فضای سیاسی کشور و مراکز تصمیم گیریها، شاهد صدقی بر درستی این مدعا می باشد؛

۴. اگرچه تاثیر منفی کارکرد بد برخی از مسئولان اجرائی و غیر اجرائی کشور در کاهش توجه به باورهای دینی غیر قابل انکار می باشد؛ ولی نقش فزاینده انقلاب اسلامی ایران در گسترش توجه به معنویات در داخل و خارج کشور، افزایش توجه و گرایش به آموزه های دینی از سوی اقشار مختلف، و فزونی ضریب باور به کارآمدی دین در رفع مشکلات اجتماعی و...؛ حقیقتی است که انکار آن غیرهمخوان با واقعیات می باشد.

فهرست منابع

- قرآن کریم، ۱۳۸۰ش، ترجمه مکارم شیرازی، ناصر، تهران، تحقیق و تصحیح هیئت علمی دارالقرآن الکریم، بی چا.
۱. العروسی الحویزی، عبد علی بن جمعة، ۱۴۱۵ق، محقق / مصحح: رسولی محلاتی، سید هاشم، تفسیر نور الثقلین، قم، اسماعیلیان، چهارم.
 ۲. امام خمینی رحمته الله علیه، سید روح الله موسوی، ۱۹۹۵م، کلمات قصار، یکپارچگی فرهنگی، چاپ بیروت، اول،
 ۳. -----، استقلال فرهنگی، راه رسیدن به هویت اسلامی.
 ۴. -----، ۱۳۶۸، صحیفه امام، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمته الله علیه.
 ۵. -----، ۱۳۷۰ش، صحیفه امام، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمته الله علیه.
 ۶. -----، ۱۳۷۸، صحیفه امام، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمته الله علیه،
 ۷. بازرگان، مهدی، ۱۳۷۸ش، آخرت و خدا، هدف بعثت انبیا، ماهنامه کیان، دوره ۵، ش ۲۸.
 ۸. بحرانی، سید هاشم بن سلیمان، ۱۴۱۱ق، حلّیة الأبرار فی أحوال محمّد و آله الأطهار علیهم السلام، قم، مؤسسه المعارف الإسلامیة، اول.
 ۹. پایگاه خبری نیلکوه، ۱۳۷۹ش، ۲۲ فروردین ماه، به نقل از روزنامه کیهان.
 ۱۰. توکل، محمد، ۱۳۷۳ش، معرفی کتاب جامعه شناسی گیدنز، دانشگاه تهران، دانشکده علوم اجتماعی، نامه علوم اجتماعی، دوره ۷، ش ۷، شماره پیاپی ۱۱۹۱،
 ۱۱. جمال زاده، ناصر؛ بابا هادی، محمد باقر؛ فیاضی، رضا، ۱۳۹۷ش، مولفه های مانائی انقلاب اسلامی در منظومه فکری مقام معظم رهبری، دو فصلنامه جامعه

- شناسی سیاسی جهان اسلام، دوره ۶، شماره ۱، پیاپی ۱۲.
۱۲. جمشیدی محمد حسین، ۱۳۸۸ش، اندیشه سیاسی امام خمینی رحمته الله علیه، تهران، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، دوم،
۱۳. حاجی صادقی، عبدالله، ۱۳۹۲ش، انقلاب اسلامی و برجسته ترین ویژگی ها از نگاه امام خمینی و مقام معظم رهبری، فصلنامه پژوهش های انقلاب اسلامی، دوره ۲، ش ۵.
۱۴. خبرگزاری صدا و سیما، ۱۳۹۵ش، دیدگاه میشل فوکو درباره انقلاب ایران.
۱۵. داستانی بیرکی، علی، ۱۳۷۹ش، رویارویی با تهدیدات معاصر در اندیشه امام خمینی رحمته الله علیه، ترجمه مهدی سرحدی، ستاد بزرگداشت یکصدمین سال میلاد امام خمینی رحمته الله علیه، اول.
۱۶. دشتی، محمد، ۱۳۷۹ش، نهج البلاغه، قم، موسسه چاپ الهادی، پنجم.
۱۷. دفتر حفظ و نشر حضرت آیت الله العظمی خامنه ای، بی تا، سیره سیاسی امام خمینی رحمته الله علیه در کلام حضرت آیت الله خامنه ای، پیشخوان شماره ۱۳.
۱۸. دوازده امامی، سید غلامرضا؛ جمشیدی مهر، پرویز؛ عبدی پور، نصیبه، پاییز ۱۳۹۴ش، بررسی تطبیقی مدرنیته، عقلانیت و معنویت از دیدگاه امام خمینی رحمته الله علیه و میشل فوکو (با تأکید بر انقلاب اسلامی ایران)، فصلنامه مطالعات انقلاب اسلامی، سال ۱۲، ش ۴۲.
۱۹. زین الدینی، نورالله، ۱۳۹۲ش، اندیشه سیاسی امام خمینی رحمته الله علیه براساس تالیف یحیی فوزی، تهران: نورا، دوم.
۲۰. سایت دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی خامنه ای، ویژگیهای انقلاب اسلامی ایران.
۲۱. سبحانی نیا، محمد تقی، ۱۳۷۸ش، پیوند دین و سیاست از منظر امام خمینی، مبانی کلامی، کنگره امام خمینی و اندیشه حکومت اسلامی.

۲۲. سروش، عبد الکریم، ۱۳۷۵ش، تحلیل مفهوم حکومت دینی، ماهنامه کیان، ش ۳۲.
۲۳. سقای بی ریا، محمدناصر، ۱۳۸۷، نقش معنویت در زندگی و میدان رزم، مجله حصون، شماره ۱۶.
۲۴. شرو رو، فضل، ۱۳۸۰ش، تأثیرات عملی پیروزی اندیشه و انقلاب امام خمینی رحمته الله علیه، ترجمه مهدی سرحدی؛ مندرج در کتاب: رویارویی با تهدیدات معاصر در اندیشه امام خمینی رحمته الله علیه، اول.
۲۵. شفیعی، احمد، ۱۳۸۵ش، انقلاب اسلامی از منظر رهبر معظم انقلاب اسلامی، مجله حصون، شماره ۷.
۲۶. شیخ حرّ عاملی، محمد بن حسن، بی تا، وسائل الشیعه، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام، بی جا.
۲۷. صالحی، نادعلی، ۱۳۸۲ش، معنویت‌گرایی در نهضت امام خمینی رحمته الله علیه، فصلنامه حضور، ش ۴۴.
۲۸. (صالح، صبحی، ۱۳۷۴، نهج البلاغه، قم، مجمع البحوث الاسلامیه، بی جا.
۲۹. طباطبائی، سید محمد حسین، ۱۳۸۸ش، شیعه در اسلام، قم، بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، پنجم.
۳۰. پدیدآور: طباطبائی، سید محمد حسین، ۱۳۹۰ه. ق، المیزان فی تفسیر القرآن، لبنان - بیروت، مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، دوم،
۳۱. طبرسی، احمد بن علی، ۱۴۰۳ق، الاحتجاج علی أهل اللجاج، محقق، مصحح، خراسان، محمد باقر، مشهد، نشر مرتضی، اول.
۳۲. طبری، محمد بن جریر، ۱۳۸۷، تاریخ الطبری، موسسه تحقیقات و نشر معارف اهل البيت علیهم السلام، بی جا.
۳۳. طلابی، محمد، ۱۳۹۹ش، مکتب سیاسی امام خمینی رحمته الله علیه در بستر تاریخ

- انقلاب، قم، انتشارات پژوهشکده باقر العلوم علیه السلام، اول.
۳۴. طوسی، محمد بن حسن، بی تا، التبیان فی تفسیر القرآن، مصحح: عاملی، احمد حبیب، لبنان - بیروت، دار احیاء التراث العربی، اول.
۳۵. طوسی، محمد بن الحسن، ۱۴۱۴ق، الأمالی، محقق / مصحح: مؤسسة البعثة، قم، دار الثقافة، اول.
۳۶. عسکری، امام ابو محمد حسن بن علی علیه السلام، ۱۴۰۹ق، التفسیر المنسوب الی الامام العسکری علیه السلام، قم، مدرسه امام مهدی عج، اول.
۳۷. علوی، سید نادر؛ قربانی، علیرضا، بهار ۱۳۷۹ش، انقلاب اسلامی در گستره نظام بین الملل، قم، مؤسسه انتشارات عصر ظهور.
۳۸. عمید زنجانی، عباسعلی، قواعد فقه، ۱۳۹۲ش، تهران، سمت، اول.
۳۹. فصلنامه علمی - پژوهشی، ۱۳۹۹ش، پژوهش های انقلاب اسلامی، دوره ۹، ش ۳۵.
۴۰. فوزی تویسرکانی، یحیی، ۱۳۹۸ش، اندیشه سیاسی امام خمینی رحمته الله علیه، تهران، دفتر نشر معارف (نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه ها)، ششم،
۴۱. فوکو، میشل، ۱۳۹۳ش، ایرانی ها چه رؤیایی در سر دارند؟، مترجم: حسین معصومی همدانی، تهران، شرکت نشر کتاب هرمس، هفتم.
۴۲. -----، ۱۳۹۹ش، روح یک جهان بی روح، مترجمان: جهانانگیده، افشین - سرخوش، نیکو، تهران، نشر نی، چاپ ۱۶.
۴۳. فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی، ۱۴۱۵ق، تفسیر الصافی، مقدمه و تصحیح: اعلمی، حسین، تهران، مکتبه الصدر، دوم.
۴۴. قاضی زاده، کاظم، ۱۳۷۳ش، پژوهشی در خطوط کلی اندیشه های سیاسی امام خمینی رحمته الله علیه، راهبرد، شماره ۳.
۴۵. قرطبی، محمد بن احمد، ۱۳۶۴ش، الجامع لأحكام القرآن، تهران، ناصر خسرو،

- اول.
۴۶. قطبی، هادی، ۱۳۹۳ش، انقلاب اسلامی ایران در نگاه دیگران، قم، انتشارات احمدیه، اول.
۴۷. کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۴۲۹ق، محقق / مصحح: دارالحدیث، کافی، قم، دار الحدیث، اول.
۴۸. گزارش خبرگزاری مهر، ۱۳۹۸ش، روایت متفاوت احسان نراقی از سفر فوکو به ایران.
۴۹. گیدنز، آنتونی، ۱۳۸۵ش، جامعه‌شناسی، ترجمه منوچهر صبوری کاشانی، تهران، نشر نی، چاپ ۱۸،
۵۰. مجلسی، محمد باقر، ۱۴۴۰ق، بحار الانوار، بیروت داراحیاء التراث العربی بی چا.
۵۱. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، ۱۴۰۳ق، بحار الأنوار، محقق / مصحح: جمعی از محققان، بیروت، دار احیاء التراث العربی، دوم.
۵۲. محققان و نویسندگان انجمن تحقیقاتی خدمات ارتشی وزارت دفاع ملی اتریش، بی تا، نیروهای ارتشی در کشورهای خاور نزدیک و شمال آفریقا، نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در امور دانشجویان ایرانی خارج از کشور.
۵۳. مشرقی، محسن؛ عقیقی، فاطمه، ۱۳۹۹ش. کتاب کار بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، تهران، انتشارات آینده سازان، اول.
۵۴. مطهری، مرتضی، ۱۳۸۳ش، حکمتها و اندرزها، قم، انتشارات صدرا، هفدهم.
۵۵. مفید، محمد بن محمد بن نعمان، ۲۰۰۵م = ۱۴۲۶ق = ۱۳۸۴ش، الارشاد [الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد]، قم: محبین،
۵۶. مقیمی، غلامحسن، ۱۳۹۴ش، اندیشه سیاسی، اجتماعی امام خمینی رحمته الله علیه، قم: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی صلی الله علیه و آله، چهارم،
۵۷. مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۷ش، اخلاق در قرآن، قم، مدرسه الامام علی بن ابی

طالب علیه السلام، اول.

۵۸. موسسه فرهنگی هنری قدر ولایت، ۱۳۸۴ش، ویژگیهای انقلاب اسلامی و راههای
تداوم آن در آئینه نگاه رهبر معظم انقلاب اسلامی، تهران، چهارم.

۵۹. مهري، کریم، ۱۳۹۵ش، نظریه ای در خصوص انقلاب اسلامی بر اساس بیانات
مقام معظم رهبر، فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، دوره ۱۰، ش ۳۴.

۶۰. نوری، ۱۴۰۸ق = ۱۳۶۰ش، میرزا حسین، مستدرک وسائل الشیعة، قم، موسسه آل
البيت علیهم السلام، الإحياء التراث، بی چا.

۶۱. وکیلی، الهه، ۱۳۹۷ش، نقش مؤلفه‌های اندیشه سیاسی امام خمینی در پیروزی
انقلاب اسلامی (با تأکید بر وصیت‌نامه سیاسی - الهی)، فصلنامه پژوهشهای
انقلاب اسلامی، دوره ۷، ش ۲۶.

۶۲. ویکی پدیا، دانشنامه آزاد، مقاله انقلاب اسلامی.